

163 с. **19.** *Рубенчик Л. И.* Микроорганизмы и космос / Л. И. Рубенчик. – К. : Наук. думка, 1968. – 111 с. **20.** *Рубенчик Л. И.* Поиск микроорганизмов в космосе / Л. И. Рубенчик. – К. : Наук. думка, 1979. – 132 с. **21.** *Андреюк Е. И.* Лев Иосифович Рубенчик (к 100-летию со дня рождения) / Е. И. Андреюк // Микробиол. журн. – 1996. – Т. 58. – № 1. **22.** *Руда С.* Мости між двома світами (до 110-річчя від дня народження мікробіолога Льва Рубенчика) / Світлана Руда // Українознавство: Календар-щорічник 2006. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 232-233.

Надійшла до редакції 11.10.2012 р.

УДК (092)579.2

Історія життя і творчості відомого українського мікробіолога Л. Й. Рубенчика / С. П. Руда // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Історія науки і техніки. – Х. : НТУ «ХПІ», 2013. – № 68 (1041). – С. 157–162. – Бібліогр.: 22 назв.

Стаття посвячена Льву Іосифовичу Рубенчику (1896-1988), відомому отечественному мікробіологу, члену-кореспонденту НАН України, одному з тих, хто стояв у истоках общей, почвенной, водной, геологической и космической мікробіології.

Ключевые слова: ґрунтовые бактерии, мікроорганізми, круговорот веществ в природі, мікробна фауна.

The paper is devoted to Lev Iosifovich Rubenchik (1896-1988), well-known Ukrainian microbiologist, member of Ukrainian Academy of Sciences, one of those who stood at the origins of general, soil, water, geologic and cosmic microbiology.

Key words: Soil bacteria, microorganisms, circulation of substances in nature, microbe fauna.

УДК 666.9.013(09)

І. А. ТАРАСЕНКО, аспірантка НТУ «ХПІ»

ПРОЦЕС ЛІКВІДАЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ЦЕМЕНТНОГО ЗАВОДУ В 1976–1980 РР.

У даній роботі відтворюється історична картина процесу ліквідації Харківського цементного заводу та досліджуються причини виникнення цієї історичної події

Ключові слова: Харківський цемзавод, цементний млин, ефективність, екологія, виробництво, реконструкція

Вступ. На етапі НТР на Харківщині мався один з найкрупніших науково-виробничих осередків цементної промисловості Радянського Союзу та єдиний – у цементній галузі Української РСР. Так, наприклад, у 1970-і роки інститут «Південціпроцемент» здійснював наукове забезпечення 48 % цементних підприємств усього СРСР, а сукупні виробничі потужності трьох цементних заводів: Харківського (ХЦЗ), Харківського дослідного (ХДЦЗ) та Балаклійського склали майже 20 % обсягів щорічного виготовлення цементу в Україні, або – близька 3,5 % союзних обсягів його виробництва.

© І. А. Тарасенко, 2013

І хоча в харківському територіальному міжзаводському розподілі відповідних потужностей частка Балаклійському цементному заводу становила 90 %, роль решти профільних регіональних підприємств також залишалася чималою як у задоволенні місцевих потреб у цементі середніх марок, так й у виробництві спеціальних видів цементу для будівельників усєї країни [1, с. 140; 2, арк. 33].

На сьогоднішній день, з трьох цементних заводів Харківщини залишилося два, оскільки ХЦЗ був розформований ще за радянських часів. Між тим, останній був самим старим з усіх трьох, але його історія не вивчена, чому свідчить відсутність у сучасній історіографії відповідних наукових праць. Таким чином, дослідження історії Харківського цементного заводу доповняє і розширює сучасні знання щодо історії України та історії розвитку промисловості України.

Актуальність теми даної наукової праці обумовлена тим, що ліквідація ХЦЗ стала ключовим і завершальним моментом в історії його розвитку. Отже без ретельного аналізу цього процесу не можливо відтворити об'єктивну історичну картину тогочасного розвитку цементного осередку Харківщини, а разом з тим – й отримати відповідні об'єктивні історичні знання.

Метою дослідження стоїть встановлення наслідків розформування Харківського цементного заводу як для територіального осередку цементної промисловості, так і для регіону в цілому.

Задля досягнення поставленої мети вирішуються наступні **завдання** – відтворюється цілісна історична картина процесу ліквідації ХЦЗ; визначаються причини виникнення цієї історичної події.

Харківський цементний завод був уведений в експлуатацію в 1932 р. для задоволення потреб місцевого промислового і житлово-цивільного будівництва під час перших п'ятирічок соціалістичної індустріалізації. Первісно він являв з себе помольну установку з одним цементним млином «МІАГ» 2,2 x 13 м, що працювала на завезеній сировині і продуктивність якої складала 90 тис. т цементу на рік. Без зміни типу виробничої технології, ХЦЗ зазнав модернізації у 1949 р. та реконструкції упродовж 1958–1960 рр., унаслідок чого його на ньому було встановлено другий цементний млин 2,2 x 13 м «Polysius» та млин попереднього помелу клінкеру вітчизняного виробництва 4,7 x 2,87 м. При цьому продуктивність заводу до середини 1960-х років збільшилася до 315 тис. т. цементу на рік. Окрім помольного виробництва до складу ХЦЗ входили: полігон сезонної дії із виготовлення пустотних залізобетонних плит та цех з виробництва покрівельного матеріалу – беміту [3, арк. 1].

Завдяки плідній співпраці з Харківським інститутом «Південціпроцемент» та грамотній техніко-економічній політиці, що провадилася керівництвом заводу впродовж другої половини 1950-х – першої

половини 1970-х років річні обсяги виробництва цементу на ХЦЗ до 1976 р. зросли до 344 тис. т. Це дозволило підприємству стати одним з найефективніших не лише серед аналогічних за способом виробництва заводів, а й в усій цементній галузі України. Так, наприклад, виробіток на одного працюючого на ХЦЗ був на 1 т вищим, ніж на одному з провідних українських цемзаводів – Миколаївському Львівській області та майже в 2 рази більшим, ніж у середньому на помольних установках у СРСР, а також у на 7,8 % перевищував цей показник, усереднений по всім цемзаводам Радянського Союзу з продуктивністю понад 1 млн. т. У результаті проведенного комплексу заходів, на підприємстві були знижені виробничі енерговитрати, підвищені фондооснащеність та фондовіддача, що в підсумку дозволило отримати той ступень ефективності роботи ХЦЗ, який у досліджуваній період був доступним небагатьом найкрупнішим новим цемзаводам СРСР [4, арк. 5; 5, с. 82–83, 89].

Означені досягнення колективу підприємства дали підстав керівництву об'єднання «Укрцемент» Міністерства промисловості будівельних матеріалів (МПБМ) УРСР запланувати на 1976–1980 рр. чергову реконструкцію ХЦЗ і на цей раз - докорінну. Насамперед, передбачалася заміна вже застарілого млину «МІАГ» 2,2 x 13 м на новий більш продуктивний вітчизняний цементний млин 2,6 x 13 м з відповідною модернізацією всього устаткування першої технологічної лінії цеху помелу. Окрім того, на додаток існуючому полігону планувалося будівництво дільниці з виготовлення шляхових залізобетонних плит потужністю 12 тис. м³ на рік. Також, згідно заходів з реконструкції заводу стояло завданням заміна діючого обладнання цеху покрівельних матеріалів на більш продуктивне. Відповідно окресленим планам, у 1975 р. на ХЦЗ розпочалися роботи з почергового капітального ремонту цементних силосів та мереж внутрішньозаводського транспортування цементу, заводу було розподілено відповідне необхідне підйомно-транспортне обладнання та постачено вище означений млин 2,6 x 13 м [4, арк. 43; 6, арк. 26].

Між тим, уже в лютому 1976 р. «Укрцемент» забороняє ХЦЗ провадити реконструкцію цементного виробництва, незважаючи на те, що відповідні проектні роботи, які здійснювалися «Південціпроцементом» знаходилися в стадії завершення. У той же час, заходи з реконструкції решти виробництв на заводі продовжувалися. Так, наприклад, згідно із завданням ХЦЗ упродовж цього року Харківською філією «УкрНДІбудпроекту» розроблювалася проектна документація щодо спорудження дільниці з випуску шляхових плит для кар'єрів МПБМ. Також розпочався процес заміни пресового устаткування в цеху покрівельних матеріалів. Поряд з тим, МПБМ відмовило заводу в фінансуванні таких заходів з модернізації помольного цеху, як: реконструкція системи автоматики та безпеки горіння котлів; упровадження автоматичного регулювання завантаження і контролю технологічних

параметрів обох цементних млинів; проектування автоматичного регулювання процесу сушіння шлаку [4, арк. 44–45; 6, арк. 26].

Отже, ураховуючи те, що ще в 1974–1975 р. МПБМ УРСР планувало реконструкцію та розширення цементного виробництва на ХЦЗ, замовивши «Південдіпроцементу» відповідний проект і профінансувавши наприкінці 1975 р. придбання заводом доволі коштовного цементного млину, можна вести мову про відсутність у цей час в уряді намагань ліквідувати цементне виробництво на підприємстві. Однак заборона на проведення реконструкції цеху помелу та відмова у фінансуванні заходів з автоматизації існуючого виробництва на початку 1976 р. свідчать, що на цей момент питання розформування ХЦЗ уже було порушено. Принаймні, на урядовому рівні виникли сумніви щодо доцільності функціонування Харківського цемзаводу в подальшій перспективі.

Відсутність у наявному науковому обігу документів, де йшла б пряма мова стосовно передбачуваного статусу ХЦЗ вимушує вести причинно-наслідковий аналіз процесу його ліквідації шляхом припущень, але, попри це, робота цементного виробництва на підприємстві впродовж 1976–1977 рр. не дає підстав вважати, що в цей період його долю було визначено остаточно. Так, у дані роки план з виробництва цементу перевиконувався і хоча масштабні заходи з підвищення продуктивності праці не фінансувалися, рівень забезпечення запасними частинами та комплектуючими для проведення планово-попереджувальних ремонтів та обслуговування обладнання залишався в межах попередніх років. Це дозволяло підтримувати обсяги виробництва цементу в кількості понад 300 тис. т, але ситуація з у край фізично зношеним цементним млином № 1, яка привела до падіння продуктивності цементного виробництва в 1977 р. у порівнянні до 1976 р. на 14 тис. т, указувала на те, що питання подальшого напрямку розвитку ХЦЗ потрібно вирішувати негайно. Між тим, і в 1976 р., й у 1977 р. на підприємстві не вщухали дискусії стосовно реконструкції заводу. Проведення тут за участі фахівців «Південдіпроцементу» низки експериментальних робіт з відпрацювання окремих моментів нових промислових технологій виготовлення кольорового та глиноземистого цементу надавали підстав колективу ХЦЗ розраховувати якщо не на докорінну реконструкцію, то, принаймні, на суттєву модернізацію. Саме так закінчилися дослідні роботи із відлагодження технології виробництва швидкотвердіючого шлакопортландцементу у попередні роки, коли після цього ХЦЗ було освоєно його випуск. Сподівання на такий розвиток подій не вщухли навіть після того, як у лютому 1978 р. колективу заводу було оголошено про реорганізацію підприємства. Згідно останньої, цех покрівельних матеріалів та полігон залізобетонних конструкцій передавалися Харківському заводу азбоцементних виробів, а цементне виробництво –

Балаклійському цементно-шиферному комбінату (БЦШК) (пізніше, полігон залізобетонних виробів експлуатувався трестом «Будіндустрія») [7, арк. 6, 18]. Багато в чому, означені сподівання формувалися завдяки виступу перед партійно-господарським активом ХЦЗ у квітні 1978 р. керівника Головного управління цементної промисловості МПБМ УРСР А. І. Тернового. У своїй промові він заявив, що завод збереже свій профіль, але як номенклатуру освоїть випуск шлаколужного цементу. Також, ним було гарантовано робітникам підприємства перехід на виробництво нового виду цементу вже до кінця поточного року. А. І. Терновий зобов'язав колектив ХЦЗ як слід підготуватися до запровадження науково-технічних новин на заводі і, поряд з тим, мотивував заборону на розширення заводу та встановлення отриманого нового цементного млина скороченням виробничої програми з випуску шлаколужного цементу. Проте вже на цих же зборах з вуст директора БЦШК В. А. Голубничого пролунала теза щодо екологічної проблеми подальшого функціонування ХЦЗ у зв'язку зі зміною санітарних норм щодо відстані розташування цемзаводів від селитебної території з 700 м до 7 км. Це зауваження йшло дещо врозріз твердженням керівника Главку, оскільки перехід на випуск нового виду цементу ніяк не впливав на означений фактор – отже не знімав проблему. Таким чином, указана розбіжність в озвучених А. І. Терновим та В. А. Голубничим баченнях перспектив заводу надавала підстав оцінювати твердження першого не лише як дійсно щирі наміри, але й як дипломатичний хід, спрямований на запобігання зародженню панічних настроїв на підприємстві, викликаних усвідомленням реальної можливості його розформування [7, арк. 31].

Зазначимо, що в квітні-травні 1978 р. завіряння керівників про збереження ХЦЗ не викликали в заводчан скільки-небудь значного сумніву, незважаючи на перехід директора В. М. Калугіна з цього підприємства на посаду директора Харківського заводу азбоцементних виробів та призначення на його місце ватажка партійного осередку В. І. Величка. Тим більше, що, наприклад, і цемзавод у Ленінграді, та той же ХЦЗ, також працювали в межах великих міст і питання про їх розформування навіть не піднімалося. Але вже влітку цього ж року постачання запасними частинами для існуючого обладнання з боку БЦШК почало здійснюватися в мінімальних обсягах, здатних лише запобігти виникненню нещасних випадків, що, практично, зірвало виконання планових завдань і насторожило колектив ХЦЗ. Коли до зими на заводі не з'явилися обіцяні наукові фахівці для налагодження виробництва шлаколужного або хоча б якогось іншого виду цементу, працівникам підприємства стало зрозуміло, що його доля вже вирішена і виробництво цементу тут буде припинено.

Усвідомлення трудовим колективом майбутньої перспективи свого заводу відразу ж позначилося на різкому зростанні плинності кадрів: прийнято – 53 чол., звільнено – 78 чол. У 1979 р. з-за масового відтоку робітників ХЦЗ був вимушений перейти з 4-х змінного на 3-х, а потім 2-х

змінний графік роботи. При цьому, відбулася суттєва якісна зміна основного промислово-виробничого персоналу, оскільки з-за погіршення умов праці, викликаного відповідним ставленням до цього питання на фактично «приреченому» підприємстві з боку керівних структур галузі, найбільш працездатна та кваліфікована частка працівників покинула підприємство. Отже весь 1979 р. на ХЦЗ виробничий процес підтримувався, здебільшого, робітниками-ветеранами заводу, питома вага яких у загальному обсязі промислово-виробничого персоналу становила приблизно половину за існуючого більш, ніж у третину некомплекту штату цієї категорії працівників. Решту робітників складала, переважно, випадкові люди, позбавлені будь-яких мотивацій для відповідального ставлення до своїх функціональних обов'язків. Як наслідок, на ХЦЗ значно впав рівень трудової дисципліни: у декілька разів зросли прогули, а випадки групового пияцтва на робочому місці (особливо в другу зміну) стали майже не нормою [8, арк. 14, 40, 55]].

Низька дисципліна праці, некомплект штату робітників, припинення забезпечення першої технологічної лінії запасними частинами та обмеження в цьому питанні другої, перебої із постачанням клінкеру, привели до падіння продуктивності ХЦЗ у 1979 р. до 133 тис. т, або 38 % від виробленого в 1976 р. За таких умов робота Харківського цемзаводу втратила рентабельність, що в купі з екологічною небезпекою підприємства для оточуючого середовища зробило його існування не виправданим, а з урахуванням необхідних засобів для модернізації обладнання – недоцільним. Таким чином, починаючи з другого кварталу 1980 р. розгортаються заходи з розформування ХЦЗ, які привели до перетворення цього цемзаводу наприкінці 1980 р. – початку 1981 р. на прийомно-розподільчий пункт цементної продукції БЦШК [9, арк. 15, 77].

Відтворена історична картина процесу ліквідації Харківського цементного заводу дозволяє говорити, що проблема щодо його розформування виникла на початку 1976 р. Приводом для порушення означеного питання стала спроба керівництва ХЦЗ наприкінці 1975 р. провести докорінну реконструкцію заводу, який у той час уже знаходився в санітарній зоні, що повинна відділяти такого роду підприємства від селитебних територій, причому – впритул до останньої. Однак аналіз існуючої у досліджуваній період практики експлуатації цемзаводів показує, що за необхідності, навіть при розташуванні серед селитебної території, влада схвалювала не лише саму їх наявність, а й заходи з їх модернізації та розширення. Отже окреслений привод не міг бути єдиним, тим більше – вирішальним, оскільки впродовж обраних хронологічних меж у СРСР економічна доцільність існування цемзаводів за часту ставилася перед екологічною. Між тим, існуючий високий ступень ефективності роботи ХЦЗ

робив ліквідацію підприємства економічно недоцільною, що апіорі повинно було зняти цю проблему з порядку денного. Усе наведене свідчить за наявність певних факторів впливу на постановку питання щодо розформування ХЦЗ поза площиною оцінок суб'єктивної діяльності підприємства.

Аналіз роботи Харківського осередку цементної промисловості УРСР, а ХЦЗ як складової частини «Укрцементу» показує, що в досліджуваний період цілковито можливим є виникнення зацікавленості в ліквідації Харківського цемзаводу на рівні керівництва цією галуззю в Україні. Згадаємо, що на цей момент на території Харківщини досить проблемно функціонував такий гігант цементної промисловості, як БЦШК, чия планова продуктивність по клінкеру, в обраних хронологічних межах, становила близька 3 млн. т, з котрих порядку 250 тис. т – товарного. Однак у 1973 р. ним було не додано 180 тис. т клінкеру, у 1974 р. – 222 тис. т, у 1975 р. – 158 тис. т, у 1976 – 12 тис. т, у 1977 р. – 107 тис. т, у 1978 р. – 307 тис. т. Отже, коли формувалися умови, що привели до виникнення питання доцільності подальшої роботи ХЦЗ, БЦШК, з низки об'єктивних і суб'єктивних причин, був нездатним організувати виконання виробничої програми по клінкеру. У той же час, практично 90 % обсягів товарного клінкеру на БЦШК призначалися саме для ХЦЗ, що провокувало досить пікантну ситуацію. Так, стовідсотково задовольнивши, у вказаних умовах, потребу Харківського цемзаводу в клінкері, БЦШК залишався з суттєвим недовиконанням власного плану по цементу. Стовідсотково не задовольнивши відповідні потреби ХЦЗ, БЦШК ставав причиною повної зупинки одного з підприємств «Укрцементу» [10, арк. 18; 11, арк. 18, 27; 12, арк. 20; 13, арк. 9; 14, арк. 17; 15, арк. 28].

Ураховуючи укладені обставини, «Укрцемент» опинився в дуже складному становищі, сформованому внаслідок парадоксальності основоположних принципів адміністративно-командної системи управління промисловістю. У даному випадку, суть окресленого парадоксу полягала в тому, що підвищення ефективності роботи ХЦЗ автоматично знижувало показники роботи БЦШК як задекларованого флагману цементної індустрії республіки. Таким чином, «Укрцемент» становився організацією, неспроможною не лише створювати такі флагмани, а й підтримувати їх стале функціонування у відведеній ролі. З іншого боку, існуючий у країні дефіцит цементу вимагав нарощення його випуску, що потребувало розвинення потужностей усіх наявних підприємств. Але ХЦЗ не мав своєї сировинної бази, а проблеми виробництва клінкеру на БЦШК мали глибинні причини і не могли бути вирішені в швидкий час. Звідси, «Укрцемент» не міг забезпечити ефективну роботу реконструйованого Харківського цемзаводу інакше, ніж підключити до забезпечення його клінкером з інших підприємств республіканської галузі. Проте такий крок означав перерозподіл сталих виробничих планів у бік погіршення показників ефективності роботи галузі в цілому, оскільки збільшувалася низка витратних статей, пов'язаних як з

транспортними питаннями, так і з проблемою позапланового нарощування обсягів виробництва на цих підприємствах. Тобто, в означений період, існування ефективно працюючого ХЦЗ об'єктивно загрожувало визнанням неефективності такої адміністративної структури, як «Укрцемент».

Отже ми доходимо висновку, що «Укрцементу» та українському уряду в цілому (не кажучи вже за БЦШК) була невігідна реконструкція ХЦЗ, так як наслідки цього могли привести до виникнення претензій з боку союзного керівництва до всієї системи управління галуззю в Україні з відповідними наступними заходами організаційного порядку, і не факт, що на користь республіки. Таким чином, питання подальшої долі ХЦЗ переходило з суто економічної у політичну площину, що в багатьом пояснює ту замирювальну позицію по даній проблемі з боку керівництва останнього.

Усе наведене дозволяє відтворити хронологію процесу ліквідації ХЦЗ у її причинно-наслідковому зв'язку. Так, наприкінці 1975 р. у керівництва «Укрцементу» виникають обґрунтовані підозри стосовно того, що розширення Харківського цемзаводу може привести до виникнення питання щодо доцільності існування наявної структури управління цементною галуззю республіки, принаймні, в поточному вигляді. Тому, керівництво «Укрцементу» забороняє заходи з розширення підприємства. Зазначимо, що в цей час не піднімається проблема екологічної безпеки роботи ХЦЗ у міській зоні, хоча відповідні законодавчі документи щодо цементної галузі почали ухвалюватися союзним урядом ще в 1974 р. [16, арк. 39].

Однак питання розформування самостійного підприємства знаходилося в компетенції уряду УРСР, а враховуючи союзно-республіканську підпорядкованість МПБМ України – й відповідного союзного міністерства. Звідси, для його вирішення з позитивними наслідками для себе, «Укрцементу» конче знадобилася підтримка республіканського уряду як кровно зацікавленої у цьому сторони. Між тим, складність та відповідальність проблеми затребували, як ми можемо припустити, її додаткового вивчення, але на цей раз – у РМ УРСР. До того ж, у 1976 р. БЦШК працював із незначним відставанням від виробничого плану по клінкеру, що в багатьох чиновників формувало уяву про можливе позбавлення ним відповідних труднощів. У будь-якому випадку, зовнішні прояви дій стосовно закриття ХЦЗ не відбувалося Проте прогрес у роботі БЦШК виявився короткотривалим і в 1977 р. планові завдання знов не були виконані в суттєвих обсягах. У цьому ж році, незважаючи на збережений ступень забезпеченості запчастинами, незначно почала падати продуктивність Харківського цемзаводу, що показало на невеликий, але, все ж-таки, існуючий «запас міцності» виробничого обладнання.

Таким чином, упродовж 1977 р. стало зрозумілим два моменти:

1) питання виводу БЦШК на проектні потужності по клінкеру швидко не

вирішиться; 2) без реконструкції, але за належного забезпечення запчастинами і сировиною цементного виробництва, ефективність роботи ХЦЗ буде знизатися доволі повільно, принаймні – не скоріше, ніж вирішиться перше питання. Усе це ускладнювало ситуацію навколо «Укрцементу», який два роки поспіль не міг опанувати проблему і ризикував втратити над нею контроль зовсім. З-за того, українській уряд на початку 1978 р. проводить складну організаційну комбінацію, блискавичність якої свідчить про ретельну підготовку до цього кроку. Унаслідок цього, ХЦЗ зберігається окремим підприємством, але вже в складі БЦШК і без покрівельного та залізобетонного виробництв, за одночасної передачі останніх в організації, структуровані в МПБМ УРСР. У такий спосіб загальне число цементних заводів у системі «Укрцементу» залишається незмінним, ХЦЗ ж спеціалізується за основним профілем, а проблема його забезпечення клінкером переходить з галузевого на внутрішній комбінатський рівень, що обіцяє її менш проблемне вирішення. Проте з іншого боку, з цього часу забезпечення ефективності роботи Харківського цемзаводу цілковито підпадає в залежність від БЦШК, оскільки решти двох виробництв, що могли б підтримати цей показник, ХЦЗ було позбавлено.

У 1978 р. розпочинається критика з боку місцевих органів влади екологічних наслідків роботи ХЦЗ, хоча й не дуже активна. Останнє обумовлюється тим, що урядом доля заводу остаточно ще не вирішена і розглядається можливість організації на ньому випуску глиноземистого цементу в обсягах, які спроможні до отримання за рахунок використання тільки одного раніше придбаного цементного млину. Але тут проблема ХЦЗ набуває ще одну потужну зацікавлену сторону в його розформуванні – інститут «Південдіпроцемент» МПБМ СРСР, чий дослідний завод, установивши в себе означений млин з таким же успіхом міг налагодити це виробництво. До того ж, відстань від ХЦЗ до ХДЦЗ становила порядку 20 км, що не робило значних ускладнень щодо передачі нового цементного млину. Завдяки такому повороту подій «Південдіпроцемент» отримував додаткове джерело фінансових надходжень та розширював власну матеріально-технічну базу дослідницької діяльності. Опосередковано, цей напрям інтересу «Південдіпроцементу» підтверджується тим, що його фахівці а ні в 1978 р., а ні в 1979 р. так і не з'явилися на ХЦЗ для проведення дослідних робіт з виявлення можливості організації на заводі виробництва глиноземистого цементу. Більше того, з другої половини 1978 р. співробітництво між ХЦЗ та «Південдіпроцементом» припиняється зовсім, а в 1980-х роках, після ліквідації першого, за вище вказану схему на ХДЦЗ організується випуск того самого глиноземистого цементу.

Позбавлений наукового забезпечення, колектив ХЦЗ намагався самотужки налагодити роботу власного обладнання таким чином, щоб максимально запобігти забрудненню навколишнього середовища, оскільки головна організація – БЦШК припинила постачання сюди відповідного

устаткування та комплектуючих для його ремонту. Однак це заводчанам не вдалося, унаслідок чого екологічна ситуація як на ХЦЗ, так і навколо нього в 1979 р. значно погіршилася, що викликало справедливе обурення місцевої влади. Поряд з тим, з 1978 р. постачання запасними частинами цементного обладнання підприємства з БЦШК узагалі здійснювалося в мізерних обсягах, спроможних запобігти нещасному випадку або техногенній катастрофі. У результаті, старе устаткування ХЦЗ почало втрачати свій «запас міцності» набагато скорішими темпами, ніж у попередні роки. Продуктивність заводу впала і на 1980 р. він повністю втратив свою економічну ефективність, причому настільки глибоко, що відтепер, з економічної точки зору, його розформування придбало більшу економічну доцільність, ніж реконструкція.

Таким чином, ми можемо вважати, що процес ліквідації ХЦЗ був зумовлений не стільки екологічною загрозою для навколишнього середовища з боку заводу чи економічною недоцільністю його існування, скільки загрозою переформатування системи управління цементною галуззю УРСР. Лише унаслідок свідомих дій українських урядових структур, ХЦЗ упродовж 1976–1980 рр. утратив свою економічну ефективність та став особливо екологічно небезпечним підприємством, що надало легітимних підстав для його розформування. Однак наведені висновки зовсім не свідчать за однозначну негативність здійсненої події для української цементної промисловості та суспільства в цілому. Надання оцінки процесу ліквідації ХЦЗ як заходу з управління розвитком цементної потребує додаткових історичних досліджень крізь призму аналізу всіх наслідків припинення роботи Харківського цементного заводу.

Список літератури: 1. *Тарасенко І. А.* Започаткування Балаклійського цементного заводу / І. А. Тарасенко // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Тематичний випуск: Історія науки і техніки [зб. наук. праць / відп. редактор В. М. Скляр]. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2013. – № 10 – С. 138–147. 2. *Держархів* Харківської обл., ф. П-3304, оп. 71, спр. 75, 197 арк. 3. *Держархів* Харківської обл., ф. Р-5716, оп. 15, спр. 27, 75 арк. 4. *Держархів* Харківської обл., ф. П-73, оп. 6, спр. 62, 168 арк. 5. *Логонов З. И.* Экономические проблемы цементной промышленности СССР / З. И. Логонов. – М. : Издательство литературы по строительству, 1967. – 203 с. 6. *Держархів* Харківської обл., ф. П-73, оп. 6, спр. 60, 153 арк. 7. *Держархів* Харківської обл., ф. П-73, оп. 6, спр. 64, 180 арк. 8. *Держархів* Харківської обл., ф. П-73, оп. 6, спр. 66, 140 арк. 9. *Держархів* Харківської обл., ф. П-73, оп. 6, спр. 68, 81 арк. 10. *Держархів* Харківської обл., ф. П-6445, оп. 4, спр. 106, 140 арк. 11. *Держархів* Харківської обл., ф. П-6445, оп. 4, спр. 118, 209 арк. 12. *Держархів* Харківської обл., ф. П-6445, оп. 4, спр. 130, 140 арк. 13. *Держархів* Харківської обл., ф. П-6445, оп. 4, спр. 143, 139 арк. 14. *Держархів* Харківської обл., ф. П-6445, оп. 4, спр. 157, 199 арк. 15. *Держархів* Харківської обл., ф. П-6445, оп. 4, спр. 168, 198 арк. 16. *Держархів* Харківської обл., ф. П-6029, оп. 3, спр. 232, 102 арк.

Надійшла до редакції 21.05.2013 р.

УДК 666.9.013(09)

Процес ліквідації Харківського цементного заводу в 1976–1980 рр./ І. А. Тарасенко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Історія науки і техніки. – Х. : НТУ «ХПІ», 2013. – № 68 (1041). – С. 162–172. – Бібліогр.: 16 назв.

В данной работе восстанавливается историческая картина процесса ликвидации Харьковского цементного завода и исследуются причины возникновения этого исторического события

Ключевые слова: Харьковский цемзавод, цементная мельница, эффективность, экология, производство, реконструкция

The present thesis restores the historical process of Kharkiv Cement Plant liquidation as well as studies the reasons of this historical event.

Keywords: Kharkiv Cement Plant, cement mill, efficiency, ecology, production, reconstruction.

УДК 378.662(477-25):629.73 „1914/1933”

В. В. ТАТАРЧУК, Державний політехнічний музей при НТУУ „КПІ”, Київ

ІСТОРІЯ АВІАЦІЙНОГО НАПРЯМКУ ОСВІТИ І ТЕХНІКИ В КИЇВСЬКОМУ ПОЛІТЕХНІЧНОМУ ІНСТИТУТІ (1914 – 1933 рр.): ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

В статті подано продовження загального огляду історії авіаційного напрямку освіти і техніки в Київському політехнічному інституті в нових соціально-політичних умовах, а саме діяльність в роки Першої світової війни одного з перших в Україні авіаційних підприємств – авіаційно-автомобільних майстерень, спроби організації в роки Першої світової та Громадянської війн підготовки авіаційних спеціалістів, а також підготовка кадрів для радянської авіаційної промисловості й заснування в 1933 р. на основі авіаційного факультету КПІ Київського авіаційного інституту (зараз – Національний авіаційний університет).

Ключові слова: Освіта, повітроплавання, планеризм, авіація, Київський політехнічний інститут, Повітроплавний гурток КПІ, Київське товариство повітроплавання

Актуальність проблеми. Авіація міцно увійшла в життя Людства. За більш ніж сто років свого існування вона значно змінила як свій темп, так і сам характер життя людей. Завдяки їй Людина отримала одну з найбільших своїх перемог над Простором й Часом. Подорожі, на які в минулому витрачалися місяці й навіть роки, наші сучасники завдяки повітряним лайнерам здійснюють за лічені години. Сьогодні авіація є найбільш досконалим видом транспорту, якому не потрібні шляхи і для якого не існує перепон.

Помітну роль у становленні і розвитку ідей повітроплавання і авіації на території України в першій третині ХХ ст. відігравав Київський політехнічний інститут (КПІ) (зараз – Національний технічний університет

© В. В. Татарчук, 2013